

Михайло Томчук,

доктор психологічних наук, професор,
КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти педагогічних
працівників», м. Вінниця

Олександр Торічний,

доктор педагогічних наук, професор,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

У статті розкрито суть поняття професійна компетентність; охарактеризовано етапи формування професійної компетентності майбутніх юристів під час навчання у вищих навчальних закладах; теоретично вивчено основні характеристики професійної компетентності студентів; розглянуто важливі компоненти професійної компетентності особистості; здійснено соціально-психологічний аналіз дослідження професійної компетентності; визначено роль професійної компетентності у юридичній діяльності; сформульовано висновки, надано рекомендації щодо подальшого дослідження з даної проблематики.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, професіоналізм, професійне становлення, майбутні юристи, юридична діяльність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодення характеризується складним і динамічним процесом становлення особистості, сучасною професійною діяльністю із використанням в ній новітніх інформаційних технологій, ускладненням різного роду завдань, які виконуються професіоналом, зростанням відповідальності. Всі ці фактори зумовлюють потребу у вдосконаленні системи професійної підготовки майбутніх фахівців. На даному етапі навчання та виховання студентів спрямовується на досягнення високого професіоналізму. Основною умовою

забезпечення власної конкурентоспроможності та життєвої успішності є досягнення високого рівня психологічної компетентності.

У період подолання криз важлива професійна компетентність різних видів діяльності, ефективність якої значною мірою досягається завдяки індивідуально-типологічним властивостям особистості.

Якісна освіта є основним індикатором рівня життя як суспільства в цілому, так і окремої особистості. У Програмі розвитку ООН особлива увага звертається на показник освітньої діяльності, як один із основних чинників інтегрованої оцінки якості людського життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опираються автори. Проаналізувавши новітні дослідження у сфері юридичної діяльності, нами констатована необхідність подальшого пошуку технологій цілеспрямованого формування компетентних фахівців, які відповідають сучасним вимогам правоохоронної діяльності (В. Барко, М. Братасюк, В. Казміренко, С. Максименко, О. Маноха, В. Рибалка, В. Татенко). Аналіз останніх досліджень з проблеми професіоналізму та професійної компетентності свідчить, що це питання вивчали Л. Алексєєва, М. Васильєва, Є. Климов, А. Маркова, Л. Петровська. Деякі питання професійної компетентності О. Губарева, О. Єлісєєв, Н. Кулик, В. Тюріна. Підвищений інтерес до психологічних аспектів професійної праці суб'єктів юридичної діяльності виявляли О. Бандурка, С. Бочарова, О. Землянська, В. Васильєв. Чимало науковців особливу увагу приділяють праці правоохоронця (С. Ємельянов, В. Васильєв, В. Романов та ін.). Але професіографічний аналіз праці суб'єктів юридичної діяльності, його психологічні аспекти, безліч питань щодо суті, структури та особливостей професійної компетентності залишаються поки що недостатньо вивченими та розробленими і вимагають подальших наукових пошуків.

Тому **метою статті** є розкриття поняття професійної компетентності, її структури, елементів в юридичній діяльності, системи формування професійно

важливих якостей особистості правника у вищих навчальних закладах (ВНЗ), що забезпечують успіх та відповідні досягнення у обраній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для характеристики професіоналізму фахівця сьогодні частіше застосовується поняття професійної компетентності. Від рівня їхньої професійної компетентності, уміння швидко і правильно орієнтуватись у складних ситуаціях професійної діяльності, ухвалювати та реалізовувати нестандартні рішення великою мірою залежить успішність виконання поставлених завдань та задач.

Праця юриста є складною, багатофункціональною, їй притаманні риси, що відрізняють її від більшості інших професій. Коли йдеться про юридичну діяльність як про професійну, то передбачається, що її функції виконують спеціально підготовлені фахівці, які можуть і вміють використовувати не лише надбання юриспруденції, а й здобутки науково-технічного прогресу, наукові розробки суміжних з нею наук. Професійна діяльність фахівця юридичного профілю висуває щодо нього безліч вимог, серед яких одна з найважливіших – володіння розвиненими професійно значущими якостями особистості юриста [1]. До них можна віднести й такі спеціальні якості як: професійно-психологічну орієнтованість особистості; її психологічну стійкість; розвинені вольові якості: уміння володіти собою в складних ситуаціях, сміливість, мужність, розумну схильність до ризику; добре розвинуті комунікативні якості (уміння швидко встановлювати контакт із різними категоріями людей, встановлювати і підтримувати довірливі взаємини; здатність впливати на людей під час вирішення різних завдань); рольові уміння, здатність до перевтілення; розвинуті професійно значущі пізнавальні якості (професійну спостережливість і уважність, професійно розвинуту пам'ять, творчу уяву; професійно розвинуте мислення, схильність до напруженої розумової роботи, розвитку інтуїцію; швидкість реакції, уміння орієнтуватися в складній обстановці) та ін. [4].

Формування і розвиток цих якостей у юриста – тривалий і напружений процес. Водночас це необхідна умова професійного становлення фахівця юридичної сфери. Недостатній розвиток цих якостей особистості юриста

перешкоджає нормальному здійсненню ним своїх функціональних обов'язків, породжує помилки в його діяльності, зумовлює процеси професійних дезадаптації і деформації. У даному контексті важливого значення набуває сьогодні професійно-психологічна підготовка майбутнього фахівця юридичного профілю у ВНЗ.

Професіоналізм розглядається як професійна придатність – сукупність психічних і психофізіологічних особливостей особистості, необхідних і достатніх для досягнення певної ефективності в тій чи іншій професії; як майстерність – висока якість виконаної роботи; як творчість – діяльність, спрямована на створення нових матеріальних і духовних цінностей.

Професіоналізм юридичної діяльності складається із сукупності загальнотеоретичних, спеціальних юридичних і психологічних знань, вмінь і навичок для ефективного її здійснення. Професійна компетентність юриста характеризується певним рівнем психологічної готовності здійснювати юридичну працю.

На нашу думку, з одного боку професіоналізм можна розглядати як інтегральну якість, властивість особистості, що формується в діяльності й спілкуванні, а з іншого – як процес і результат діяльності та спілкування. Основи професіоналізму передбачають наявність у юридичної особи здатності до самооцінки, самоаналізу, саморозвитку, самоорганізації, самоконтролю.

Можна виокремити такі компоненти професіоналізму юридичної діяльності працівника правоохоронних органів:

фахова підготовленість (готовність кваліфіковано здійснювати юридичну працю, володіння технологією стимулювання себе до досягнення вершин професійної юридичної діяльності, вміння враховувати правові чинники зовнішнього середовища);

соціально-психологічна готовність (комунікативна компетентність у спілкуванні зі співробітниками і представниками різних соціальних груп);

особистісна придатність до юридичної діяльності (широта і глибина знань, умінь і навичок, спеціальних здібностей, що підвищують ступінь

готовності здійснювати юридичну діяльність, самовиховання, самоосвіта й освіта як умови досягнення вершин професіоналізму);

психологічна і професійна зрілість юриста (сформованість професійних знань, умінь і навичок, ціннісне ставлення до виконання завдань, спрямованих на досягнення загальної мети, наявність спеціальних здібностей тощо) [9].

Із професіоналізмом нерозривно пов'язане питання професійної компетентності. Якщо ґрунтовніше проаналізувати співвідношення цих понять, то у сучасній науковій літературі дослідники часто визначають професіоналізм як результат організаційної і цілеспрямованої професійної діяльності, що передбачає формування особистості, яка має високий рівень професійної компетентності та здатна продуктивно вирішувати соціальні, професійні й особистісні завдання. Професійну компетентність розглядають як одну зі сходинок професіоналізму – сукупність знань, умінь, навичок, способів діяльності, професійно важливих психологічних якостей, необхідних фахівцю для здійснення ефективної професійної діяльності.

Поняття «професійна компетентність» увійшло в термінологію у 80-ті роки минулого століття і вважалось складовою професіоналізму. Термін «професійна компетентність» складається з двох категорій – «професія» і «компетентність». Професія (від лат. *professio* – офіційно вказане заняття) – вид трудової діяльності людини, яка володіє комплексом теоретичних знань і практичних навичок, набутих у результаті спеціальної підготовки й досвіду роботи. Поняття «компетентність» (лат. *competens* – відповідний, здібний) – це обізнаність, авторитетність, кваліфікованість, ерудованість особистості в певній сфері трудової діяльності [3].

Існують цікаві підходи до сутності наукової дефініції «професійна компетентність». Зокрема, аналізуючи психологічні домінанти вибору професії, Л. Мітіна [7] стверджує, що професійна компетентність повинна охоплювати знання, уміння, навички, а також способи та прийоми їх реалізації в діяльності, спілкуванні, розвитку (саморозвитку) особистості.

О. Губарева у своєму дослідженні визначає професійну компетентність як сукупність загальнопрофесійних знань і вмінь з організації й планування робочих процесів, читання та складання документів, способів вирішення проблем, використання нових інформаційних технологій [2].

А. Маркова розуміє під професійною компетентністю психічний стан, що дозволяє діяти самостійно і відповідально, здатність і вміння виконувати певні професійні функції [9].

В акмеології професійна компетентність характеризується як основний когнітивний компонент підсистеми професіоналізму діяльності, сфера професійного ведення, система знань, яка постійно поширюється і дозволяє здійснювати професійну діяльність з високою продуктивністю [7].

В. Ягупов вважає, що професійну компетентність фахівця потрібно розглядати як складне інтегральне інтелектуальне, професійне та особистісне утворення, яке формується «у процесі професійної підготовки у ВНЗ, виявляється, розвивається і вдосконалюється у професійній діяльності, а ефективність її здійснення суттєво залежить від видів його теоретичної, практичної та психологічної підготовленості до неї, особистісних, професійних і індивідуально-психічних якостей, сприйняття цілей, цінностей, змісту та особливостей цієї діяльності» [12].

Професійна компетентність – це якісна характеристика рівня оволодіння особистістю своєю професійною діяльністю і передбачає усвідомлення своїх прагнень до діяльності, уявлень про свою соціальну роль, оцінку своїх особистісних рис та якостей як майбутнього фахівця, співвідношення результатів цієї оцінки з об'єктивними вимогами до цієї діяльності, регулювання на даній основі свого професійного становлення, зростання, самовдосконалення.

Базуючись на такому підході, ряд науковців стверджують, що компетентність – це свого роду дозрівання особистості, перехід у такий стан, що дозволяє продуктивно та висококваліфіковано здійснювати професійну

діяльність, виконувати всі професійні обов'язки, досягаючи суттєвих позитивних результатів [9].

Дослідники професійної компетентності фахівця органів внутрішніх справ окреслюють такі її прояви, як рівень сформованості професійних умінь; рівень теоретичного й методичного осмислення власної діяльності, її умов, завдань, змісту; рівень професійної мотивації (інтерес до професії, доброзичливе ставлення до навколишніх людей, активність) [4].

Опираючись на дослідження вчених, які досліджували проблему визначення професійної компетентності, можна зробити висновок, що професійна компетентність – це індивідуальна інтегративна характеристика особистості, яка засвідчує її готовність та спроможність здійснювати на належному рівні професійну діяльність, застосовуючи увесь спектр необхідних (набутих під час навчання у ВНЗ та закріплених завдяки досвіду реальної професійної діяльності та самоосвіти) знань, умінь і навичок, ефективно мобілізуючи власні здібності та досвід, у залежності від конкретної професійної ситуації, демонструючи гнучкість і творчість мислення.

Результати професійної діяльності працівників юридичної галузі безумовно пов'язані зі сформованістю особистості фахівця правоохоронних органів. Практика оцінювання ефективності діяльності юридичних працівників вказує, що успішність діяльності можлива за умов оптимальної сформованості трьох рівнів:

- професійної навченості;
- розвитку професійної спрямованості особистості;
- соціально-психологічної взаємодії та соціального контролю.

Бездоганний рівень службової професійної діяльності можливий за достатньо розвинутих складових професіоналізму [2]. Змістовий аспект поняття «професійна компетентність» охоплює такі характеристики:

- когнітивну (володіння знаннями, уявленнями);
- поведінково-діяльнісну (сформованість адекватних способів діяльності та професійної поведінки, навичок та умінь);

мотиваційно-ціннісну (ціннісне ставлення до своєї професії й особистісного зростання),

рефлексивну (комплекс навичок самоаналізу, самоконтролю, прогнозування результатів своєї діяльності).

При цьому специфіка структури професійної компетентності зумовлена наявністю спеціально-професійних і ключових компетенцій [12]. Під час визначення складових професійної компетентності В. Барко виділяє структурні компоненти професійної компетентності фахівця, які охоплюють три сфери: мотиваційну, предметно-практичну (операційно-технологічна), сферу саморегуляції особистості [1].

Розвиненість мотиваційної сфери забезпечує сформованість: загальнокультурної компетенції, особистісно-мотиваційної компетентності та соціальної компетентності.

Предметно-практична сфера характеризується сукупністю професійних умінь і містить певні підвиди професійно-педагогічної компетентності: методологічну компетентність, практично-діяльнісну, інформаційну, управлінську та комунікативну.

Сформованість сфери саморегуляції сприяє розвитку такого її підвиду, як психологічна компетентність та аутокомпетентність, тобто володіння уміннями і навичками управління вольовою та емоційною сферами, технологіями подолання професійної деструкції, сформованість рефлексії.

А. Маркова, досліджуючи професійну компетентність, вважає необхідним структурувати означене явище за певними блоками, що об'єднують професійно необхідні знання; професійні вміння; професійно- психологічні позиції, настанови фахівця, яких вимагає фах; особливості, що забезпечують оволодіння професійними знаннями та вміннями [8].

Тому, з огляду на концепцію професіоналізму, що розроблена А. Марковою та іншими вченими, можна визначити такі основні компоненти професійної компетентності (що вживається як синонім професіоналізму):

спеціальна діяльнісна компетентність,

соціальна компетентність,
особистісна компетентність,
індивідуальна компетентність,
аутокомпетентність,
екстремальна компетентність [8].

Усі види названих компетентностей спостерігаються на різних етапах становлення професіоналізму. Професійна компетентність фахівця складається з декількох основних видів, що визначаються комплексом ключових компетенцій, кількість і характер яких визначається завданнями, які має вирішувати фахівець у своїй професійній діяльності та які дозволяють бути успішними на конкретній посаді.

Досягнення вершин професіоналізму свідчить, що особистість самореалізувалася. Перехід від однієї стадії професійної компетентності до наступної може супроводжуватися не тільки особистісним та психічним розвитком працівників, а й певною психічною напруженістю та слугувати причиною виникнення труднощів і конфліктів у професійній діяльності.

Ми погоджуємось з думкою інших авторів про те, що досягнення професійного успіху і професійної компетентності пов'язані між собою, а професійне навчання може розглядатися лише як формування основ майбутньої професійної компетентності [3]. Перехід на вищий ступінь професіоналізму неможливий без усвідомлення того, в чому ти ще некомпетентний.

Професійна компетентність особистості реалізується завдяки наявності певних індивідуально-психологічних якостей, які визначаються як професійно важливі для виконання певних видів професійної діяльності та які необхідно діагностувати в процесі професійного відбору, а потім розвивати та закріплювати в процесі професійного навчання та практичного вирішення професійних завдань. Саме над розробкою такої проблеми працюють сьогодні члени лабораторії практичної психології КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти».

Висновки. Професійного успіху зазнають ті фахівці, які володіють професійною компетентністю, широкими правовими знаннями, потужним інтелектом. До спеціальних властивостей професійної компетентності юриста можна віднести такі якості: стійку мотивацію до професії, здібність до профільного навчання, наявність потреби в професійній самоосвіті, прагнення до досягнення успіху на професійному шляху. В загальному, праця юриста висуває щодо нього підвищені вимоги як з боку держави, так і з боку самої діяльності, базується на суворому виконанні й дотриманні законів. Вона за своєю психологічною структурою – відповідальна, складна, вимагає високого емоційного напруження, терпіння, спеціальних знань та умінь. Саме це вимагає розробки програми формування професійної компетентності майбутніх фахівців-юристів у ВНЗ, що й стане **предметом наших подальших досліджень.**

Список використаної літератури

1. Бандурка, А. М. Юридическая психология: учебник / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Х. : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. – 640 с.
2. Бедь, В. В. Юридична психологія: навч. посіб. / В. В. Бедь. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К. : МАУП, 2004. – 436 с.
3. Васильев, В. Л. Юридическая психологии / В. Л. Васильев. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2000. – 624 с.
4. Губарева, О. С. Психологічні особливості формування професійної компетентності працівників ОВС : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 / О. С. Губарева. – Х., 2005. – 216 с.
5. Климов, Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М. : Институт практич. психологии; Воронеж: НПО «МОДЕК», 1996. – 400 с.
6. Кобець, О. В. Професіографічний аналіз діяльності суб'єктів правозастосовної діяльності / О. В. Кобець // Проблеми освіти: наук.-медод. зб. – К. : Наук.-метод. центр вищої освіти. – 2004. – Вип. 38. – С. 280–286 с.
7. Коновалова, В. О. Юридична психологія: академічний курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл./ В. О. Коновалова, В. М. Шепітько; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого – К. : Ін Юре, 2004. – 421с.
8. Маркова, А. К. Основы профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 456 с.
9. Сливка, С. С. Юридична деонтологія: навчальний посібник / С. С. Сливка. – К. : Атіка, 2008. – 296 с.
10. Юридична психологія: навчальний посібник / В. В. Бедь; Нац. академія внутрішніх справ України. – К. : Каравела; Львів: Новий Світ-2000, 2002. – 375 с.

11. Юридична психологія: підручник для студ. вуз.; Нац. акад. внутр. справ України; ред. Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Ін Юре, 2000. – 351 с.

12. Ягупов В. В. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти / В. В. Ягупов, В. І. Свистун // Наукові записки. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – 2007. – Том 71. – С. 3–8.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2016

Томчук М., Торичный А. Социально-психологический анализ профессиональной компетентности будущих юристов

В статтє раскрыта суть понятия профессиональная компетентность; охарактеризованы этапы формирования профессиональной компетентности будущих юристов во время учебы в высших учебных заведениях; теоретически изучены основные характеристики профессиональной компетентности студентов; рассмотрены важные компоненты профессиональной компетентности личности; осуществлен социально-психологический анализ исследования профессиональной компетентности; определена роль профессиональной компетентности в юридической деятельности; сформулированы выводы, даны рекомендации по дальнейшему исследованию по данной проблематике.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, профессионализм, профессиональное становление, будущие юристы, юридическая деятельность .

Tomchuk M., Torichnyi A. Social and psychological analysis of professional competence of future lawyers

The article concerns the essence of professional competence. We consider that, on the one hand, professionalism is integral quality, property of personality forming while person performs some functions or communicates. And on the other hand it is process and result of activities and communications. Professionalism is grounded by the fact that a lawyer should possess the following qualities: abilities of self-estimation, self-analysis, self-development, self-organization, self-control. Professional competence is an individual integrative characteristic of personality which proves personal readiness and ability to carry out professional activities sufficiently and use a wide range of necessary (acquired during the process of studying at the higher educational establishment and fixed due to the experience of professional activity and self-education) knowledge, skills and capacities. At the same time it deals with mobilizing all abilities and experience in accordance with the particular professional situation and exposing flexibility and creativity of thinking.

The stages of formation of professional competence of future lawyers during their studying at the higher educational establishments were described. All types of competencies are found at the different levels of professionalism formation. Professional competence of a future lawyer consists of some types which are determined by the complex of key competencies. Their quantity and character should

be defined by the tasks which future lawyers should solve and which allow him to successful at the particular position.

The article touches upon the theoretical study of main characteristics of students' professional competence. Contents aspect of the notion of "professional competence" embraces the following characteristics:

Cognitive (possession of knowledge, concepts);

Behaviour and activity (formation of adequate methods of activity and professional behaviour, skills and abilities);

Motivation and value (value attitude to own profession and carrier development);

Reflexive (complex of skills of self-analysis, self-control, forecasting of results of own activities).

Also the significant components of professional competence of personality were revealed. It is possible to distinguish the following components of professionalism of legal activities of law-enforcement officers:

professional preparation (readiness to carry out legal functions, possession of technique of self-motivation in order to reach high professional goals, ability to consider legal factors of interior environment);

social and psychological readiness (communicative competence in order to communicate with colleagues, subordinates and representatives of different social groups);

personal aptitude to legal activity (wide and deep professional knowledge, skills and abilities, special abilities which enhance the level of readiness to carry out legal activities, self-education and education as conditions of professionalism);

psychological and professional maturity of a lawyer (formation of professional knowledge, skills and abilities, value attitude to professional tasks oriented towards common goal, presence of special skills, etc.).

Moreover, the social and psychological analysis of professional competence was carried out. Having described innovative findings the sphere of legal activities, the author stipulates for the necessity of further searching of technologies of goal-oriented formation of professional lawyers which meet modern requirements of law-enforcement agencies.

Besides, the role of professional competence of legal activities was determined. Professionalism of legal activities consists of a complex of general theoretical, special legal and psychological knowledge, skills, and abilities in order to expose professional competence which is characterized by the particular level of psychological readiness to carry out legal activities.

The conclusions were formulated, and the recommendations concerning the further study of the problem were provided.

Keywords: competence, professional competence, professionalism, future lawyers, legal activities.